

Elżbieta Kucka, Ryszard Stempel

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

STRUMIENIE PRZYCHODÓW FINANSOWYCH W ROLNICZYCH GOSPODARSTWACH DOMOWYCH NA TERENIE WARMII I MAZUR

1. Wstęp

Gospodarstwa domowe są najmniejszymi i jednocześnie najliczniej występującymi jednostkami społeczno-gospodarczymi, skupiającymi całą ludność kraju. Podstawowym zadaniem gospodarstwa domowego jest zaspokojenie wspólnych i indywidualnych potrzeb osób wchodzących w jego skład. Według GUS, gospodarstwo domowe to zespół osób mieszkających razem i wspólnie utrzymujących się. W ujęciu funkcjonalnym gospodarstwo domowe definiuje się jako „zespół czynności wykonywanych w jego obrębie w celu zaspokajania potrzeb jego domowników. Gospodarstwo domowe tworzy dochód, dokonuje jego podziału, produkuje dobra, świadczy usługi oraz organizuje procesy konsumpcji” (Kwasek 2002).

Szerzej gospodarstwo domowe definiuje K. Gutkowska. Według niej, gospodarstwo domowe to system społeczno-ekonomiczny określony przez strukturę i cechy jego członków oraz przez bazę rzeczowo-pieniężną umożliwiającą zaspokojenie potrzeb. System ten składa się z takich elementów, jak: czynnik ludzki, czynnik materialny i czynnik społeczno-ekonomicznej działalności (Gutkowska 2000, s. 7).

Podobnie jak przedsiębiorstwo, gospodarstwo domowe jest podmiotem gospodarującym, który podejmuje samodzielne decyzje, kieruje się własnym interesem i związanym z tym ryzykiem. Często utożsamia się je z rodziną, chociaż nie są to pojęcia jednoznaczne. Właściwością gospodarstw domowych rolników, będących na ogół gospodarstwami rodzinnymi, jest ścisłe powiązanie z gospodarstwem rolnym. Zdaniem W. Michny (2002), swoiste cechy rolniczego gospodarstwa domowego są następujące:

- wspólnota użytkowanej przestrzeni przez gospodarstwo domowe i rolne,
- wspólnota przychodów gospodarstwa domowego i rolnego oraz wzajemne uwarunkowania sposobu ich wykorzystania,
- wspólna organizacja czasu osób będących jednocześnie grupą domową i robotniczą,
- brak regularnego miesięcznego dochodu, dysponowania tzw. dochodem rolniczym wytworzonym w gospodarstwie rolnym w wyniku własnej pracy oraz z tytułu własności gospodarstwa,
- względna niezależność od zaopatrzenia rynku w produkty żywnościowe (samozapotrzenie).

Gospodarstwa domowe rolników definiuje się jako te gospodarstwa, których wyłącznym lub głównym (przeważającym) źródłem utrzymania jest dochód z użytkowanego gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie. W 2003 r. w ogólnej liczbie 173 tys. gospodarstw wiejskich woj. warmińsko-mazurskiego ok. 41% stanowiły gospodarstwa z użytkowaniem gospodarstwa rolnego, spośród których 50 tys. to gospodarstwa o powierzchni powyżej 1 ha UR. Około 60% użytkowników wymienionych gospodarstw to osoby w wieku 30-49 lat. Użytkownicy młodzi, do 29 lat, jak też osoby starsze, powyżej 60 lat, stanowiły niewielki odsetek, zaledwie 20%. Tylko ¼ użytkowników gospodarstw legitymowała się wykształceniem średnim bądź wyższym. Niski poziom wykształcenia nie sprzyja skłonności do przedsiębiorczości, do wprowadzania innowacji rolniczych czy zmian charakteru swojego gospodarstwa.

W woj. warmińsko-mazurskim ludność zamieszkała na wsi – utrzymująca się wyłącznie, głównie lub dodatkowo z pracy w gospodarstwie rolnym oraz utrzymywani z dochodów z tej pracy – stanowiła 58,1% ogółu związanych z gospodarstwami rolnymi o powierzchni powyżej 1 ha UR. Około ¼ ludności rolniczej (43,3 tys.) utrzymywała się wyłącznie lub głównie z dochodów z pracy w swoim gospodarstwie rolnym, natomiast dla 13,8 tys. (8,2% ludności rolniczej) praca ta stanowiła dodatkowe źródło utrzymania. Dla 40,1% utrzymujących się dodatkowo z pracy w swoim gospodarstwie rolnym główne źródło dochodów stanowiła praca najemna, dla 9,4%, – praca na własny rachunek, natomiast dla przeszło połowy (50,5%) było to niezarobkowe źródło dochodów, wśród których dominowały renta z tytułu niezdolności do pracy (renta inwalidzka) – 19,1% i emerytura rolna – 11,3%.

Dochód z pracy w gospodarstwach rolnych do 1 ha UR w niewielkim stopniu stanowił podstawę utrzymania ludności. Wyłącznie lub głównie z dochodu z pracy w tych gospodarstwach utrzymywało się tylko 2,1% osób, dodatkowo zaś – 13,9%. W gospodarstwach do 1 ha głównym źródłem dochodów były emerytury i renty (48,7%) oraz praca najemna (27,2%) (na podstawie informacji WUS 2004).

2. Materiały i metodyka

W pracy przedstawiono poziom i źródła przychodów pieniężnych uzyskiwanych w rolniczych gospodarstwach domowych. Materiały do badań zebrano w 2003 r. ze 150 gospodarstw z terenu pięciu gmin woj. warmińsko-mazurskiego. Były to gospodarstwa o powierzchni powyżej 1 ha użytków rolnych, prowadzące wyłącznie działalność rolniczą o wielokierunkowej produkcji. Gospodarstwa podzielono na 6 grup, w zależności od wielkości użytków rolnych będących w ich władaniu: grupa I (1-5 ha) – 24 gospodarstwa; grupa II (5-10 ha) – 30, grupa III (10-15 ha) – 29; grupa IV (15-20 ha) – 21; grupa V (20-50 ha) – 27 oraz grupa VI o powierzchni powyżej 50 ha – 19 gospodarstw.

Wszystkie uzyskiwane przychody w badanych gospodarstwach podzielono na trzy grupy, ze względu na odmienne strumienie ich pozyskiwania. Wydzielono następujące źródła przychodów pieniężnych:

- wpłaty ze sprzedaży produkcji rolniczej,
- przychody związane z funkcjonowaniem gospodarstwa, w skład których wchodzi: pożyczki i kredyty, zmniejszenie oszczędności, świadczenie usług, sprzedaż majątku trwałego i zapasów itp.,
- źródła zewnętrzne użytkownika i jego rodziny, do których zaliczono wpływy z pracy zarobkowej poza gospodarstwem, świadczenia społeczne i inne.

Przeprowadzone badania pozwoliły na określenie poziomu i struktury przychodów w rolniczych gospodarstwach domowych o różnych arealach z terenu Warmii i Mazur.

3. Wyniki badań

Ogółem wartość przychodów pieniężnych w analizowanych gospodarstwach kształtowała się od 23 707 zł (gospodarstwo do 5 ha) do 222 885 zł (gospodarstwo powyżej 50 ha) i wynosiła średnio 74 216 zł. Wpłaty ze sprzedaży produkcji rolniczej w 2003 r. w badanej populacji wyniosły średnio 50 780 zł na jedno gospodarstwo i stanowiły decydujące źródło przychodów gospodarstw (68,4%). Najniższy poziom wpłat z rolniczej produkcji towarowej odnotowano w gospodarstwach najmniejszych obszarowo (do 5 ha UR). Wpłaty te stanowiły w strukturze przychodów tych gospodarstw 23,4% i wyniosły 5540 tys. zł z gospodarstwa, tj. 2100 zł w przeliczeniu na 1 ha UR. Wartość sprzedanej produkcji rolniczej systematycznie rosła w miarę wzrostu areалу gospodarstw. Wzrost ten był widoczny zarówno w strukturze wpłat, jak i w przeliczeniu na 1 ha. Na przykład w gospodarstwach z grupy obszarowej 10-15 ha wartość ta wynosiła 2320 zł/ha i stanowiła 61,7% w strukturze przychodów pieniężnych. W gospodarstwach największych, czyli powyżej 50 ha, uzyskiwano najwyższe wpływy finansowe ze sprzedaży produkcji rolniczej, mianowicie sięgające 175,7 tys. zł, czyli 2 560 zł/ha, co stanowi 78,8% ogółu przychodów (tab. 1).

W badanych gospodarstwach wpłaty finansowe z innych źródeł niż sprzedaż produkcji rolniczej wyniosły średnio 23,4 tys. zł na jedno gospodarstwo, co stanowi 31,6% ogółu wpłat. Udział tych wpłat był dominujący w grupie obszarowej gospodarstw do 5 ha (76,6%). Wraz ze wzrostem powierzchni gospodarstw przychody pieniężne pochodzące z innych źródeł finansowania niż produkcja rolnicza systematycznie malały. Wśród źródeł innych można było wydzielić dwie grupy przychodów pieniężnych, a mianowicie: przychody związane z funkcjonowaniem gospodarstwa i pochodzące ze źródeł zewnętrznych użytkownika oraz pozostałych członków gospodarstwa domowego.

Tabela 1. Przychody pieniężne w badanych gospodarstwach rolników w 2003 r.

Wyszczególnienie	Grupy obszarowe gospodarstw (w ha)													
	średnio		1,01-5,0		5,01-10,0		10,01-15,0		15,01-20,0		20,01-50,0		powyżej 50	
	zł	%	zł	%	zł	%	zł	%	zł	%	zł	%	zł	%
Wpłaty ze sprzedaży rolniczej	50 780	68,4	5 540	23,4	14 542	46,8	28 142	61,7	38 288	66,8	77 371	72,8	175 718	78,8
Przychody związane z funkcjonowaniem gospodarstwa domowego	15 948	21,5	2 327	9,8	5 936	19,1	10 953	24,0	14 161	24,7	25 820	24,3	45 108	20,0
Źródła zewnętrzne użytkownika i pozostałych członków gospodarstwa domowego	7 488	10,1	15 840	66,8	10 600	34,1	6 500	14,3	4 900	8,5	3 100	2,9	2 059	0,9
Razem	74 216	100	23 707	100	31 078	100	45 595	100	57 349	100	106 291	100	222 885	100

Źródło: obliczenia na podstawie badań własnych.

Przychody związane z funkcjonowaniem gospodarstwa stanowiły średnio 21,5% w strukturze wpłat finansowych i wynosiły od 2327 zł (gospodarstwa najmniejsze) do 45 108 zł (gospodarstwa największe). W grupie tej głównym źródłem przychodów były pożyczki i kredyty. Przeciętna wartość wpłat pochodząca z kredytów i pożyczek wyniosła 339 zł/ha. W miarę wzrostu areалу gospodarstwa wzrastał udział wpłat z tytułu zaciągniętych pożyczek i kredytów. W gospodarstwach małych, produkujących głównie na samozaopatrzenie, wpłaty te stanowiły 4,6% ogółu przychodów pieniężnych, a w gospodarstwach dużych – 11,2%. Znaczącym źródłem wpłat w grupie przychodów związanych z funkcjonowaniem gospodarstwa było zmniejszenie oszczędności. Zmniejszyły się one o kwoty od 260 zł/ha (w gospodarstwach z grupy 5-10 ha) do 410 zł/ha (15-20 ha), a średnio wynosiły 6523 zł na jedno gospodarstwo. W badanych gospodarstwach świadczone też usługi na zewnątrz gospodarstwa. Były to usługi wykonywane przez rolnika własnym sprzętem przy różnych pracach polowych. Wpływy pieniężne z tego tytułu wynosiły średnio 1467 zł na jedno gospodarstwo i 71 zł/ha. Wpływy ze sprzedaży majątku trwałego wystąpiły w grupach gospodarstw 5-10 ha i 10-15 ha. Wynosiły one ok. 300 zł/ha UR.

Jak wykazały badania, głównym źródłem wpłat w gospodarstwach obszarowo najmniejszych były źródła zewnętrzne użytkownika gospodarstwa i członków jego rodziny (tab. 1). Stanowiły one 66,8% całkowitych przychodów pieniężnych i wynosiły 15 840 zł na jedno gospodarstwo, a 6000 zł/ha użytków rolnych. Źródło to we wpłatach pozarolniczych stanowiło 87,2%. W miarę zwiększania się obszaru gospodarstw wpływy pieniężne z zewnętrznego źródła użytkownika malały. W gospodarstwach o obszarze 10-15 ha wynosiły jeszcze 6500 zł na jedno gospodarstwo, a w gospodarstwach powyżej 50 ha już tylko 2059 zł. W strukturze wpłat finansowych według grup pochodzenia źródło to stanowiło od 0,9% (gospodarstwa powyżej 50 ha) do 66,7% (gospodarstwa do 5 ha).

Tabela 2. Struktura przychodów pieniężnych ze źródeł zewnętrznych rolnika i pozostałych członków gospodarstwa domowego

Wpływy	Grupy obszarowe gospodarstw (w ha)													
	średnio		1,01-5,0		5,01-10,0		10,01-15,0		15,01-20,0		20,01-50,0		powyżej 50	
	zł	%	zł	%	zł	%	zł	%	zł	%	zł	%	zł	%
Z pracy zarobkowej poza gospodarstwem	3 573	47,7	7 978	50,4	5 600	52,8	2 230	34,3	2 110	43,1	1 270	40,9	1 179	57,0
Świadczenia emerytalno-rentowe	3 314	44,3	7 260	45,8	3 940	37,2	3 400	52,3	2 190	44,7	1 640	53,0	830	40,3
Zasilki pieniężne	240	3,2	95	0,6	450	4,2	469	7,2	320	6,5	0	0	0	0
Inne	361	4,8	507	3,2	610	5,8	401	6,2	280	5,7	190	6,1	50	2,7
Razem	7 488	100	15 840	100	10 600	100	6 500	100	4900	100	3 100	100	2 059	100

Źródło: obliczenia na podstawie badań własnych.

Analizując strukturę wpłat ze źródeł zewnętrznych rolnika i pozostałych członków rodziny stwierdzono, że średnio 47,7% wpłat pochodziło z pracy zarobkowej poza gospodarstwem i prawie tyle samo (44,3%) ze świadczeń emerytalno-rentowych (tab. 2). W miarę zwiększania się obszaru gospodarstw malały przychody z pracy zarobkowej poza gospodarstwem. W gospodarstwach do 5 ha wyniosły one prawie 8 tys. zł na jedno gospodarstwo, tj. 3 021 zł/ha, w gospodarstwach zaś powyżej 50 ha – 1179 zł na gospodarstwo i 17,1 zł/ha. Istotnym składnikiem przychodów są świadczenia z ubezpieczeń społecznych. Ich pozycję wyraźnie uwidacznia analiza wyników grup gospodarstw wyłonionych według kryterium obszaru. W 2003 r. w grupie gospodarstw najmniejszych (do 5 ha) uzyskujących świadczenia z KRUS udział świadczeń z ubezpieczeń społecznych w przychodach

gospodarstwa domowego wyniósł 30,6%. Z kolei w grupie gospodarstw największych (powyżej 50 ha) udział świadczeń z ubezpieczeń społecznych stanowił w 2003 r. tylko 0,4% przychodów pieniężnych rodziny. Porównanie bezwzględnych wartości świadczeń społecznych uzyskanych w poszczególnych grupach obszarowych wskazuje, że w 2003 r. grupa największych gospodarstw uzyskała kwotę świadczeń 8,7 razy mniejszą aniżeli grupa gospodarstw najmniejszych (1-5 ha).

Różnice te wynikają z relatywnie mniejszej liczby świadczeniobiorców KRUS w rodzinach gospodarstw obszarowo większych.

Powyższe dane wskazują, że dochody osobiste rodzin z gospodarstw rolnych o mniejszym obszarze są w znacznej mierze określane przez dochody uzyskiwane spoza gospodarstwa, natomiast dochody rodzin z gospodarstw obszarowo większych uzyskiwane są z działalności operacyjnej.

4. Podsumowanie

Badania pozwoliły poznać strukturę wpływów gospodarstw domowych, użytkowników gospodarstw rolnych w woj. warmińsko-mazurskim, w zależności od wielkości gospodarstwa i stopnia jego powiązania z rynkiem. Zależności te wskazują, jaka jest siła ekonomiczna poszczególnych grup gospodarstw. W badanych gospodarstwach przychody z towarowej produkcji rolniczej stanowiły od 23,4% (gospodarstwa najmniejsze) do 78,8% (gospodarstwa powyżej 50 ha) ogółu przychodów.

Przychody związane z funkcjonowaniem gospodarstw stanowiły średnio 21,3% w strukturze wpłat finansowych i wynosiły od 2327 zł w gospodarstwach do 5 ha, do 45 108 zł w gospodarstwach powyżej 50 ha.

W gospodarstwach obszarowo najmniejszych głównym źródłem wpłat były przychody zewnętrzne, które stanowiły 66,8% całkowitych przychodów pieniężnych. Wraz ze zwiększaniem się obszaru gospodarstw wpływy pieniężne z zewnętrznego źródła użytkownika i pozostałych członków gospodarstwa domowego malały. W strukturze wpłat finansowych gospodarstw największych były one marginalne i stanowiły tylko 0,9%.

Literatura

- Kwasek M., *Poziom życia rolnika w ostatniej dekadzie XX wieku*, Studia i Monografie nr 111, IERiGŻ, Warszawa 2002.
- Gutkowska K., *Wybrane problemy rodzin wiejskich*, SGGW, Warszawa 2000.
- Michna W., *Źródła utrzymania ludności wiejskiej i wykorzystanie zasobów siły roboczej w różnych regionach*, IERiGŻ SM, Warszawa 2002.

STREAMS OF FINANCIAL INCOMES IN HOUSEHOLDS OF FARMERS IN WARMIA AND MAZURY

Summary

The aim of the research is to gather data with the help of an interview with users of 150 farms about real payments connected with possessing a farm and a household at the beginning and end of 2003. The article tries to answer the questions concerning the level of income diversification depending on a possessed area of farmlands as well as sources, and structure of incomes in farmers' households.